

OSOBNOST A SPOLEČNOST

Zdá se, že existuje nepřekonatelný rozdíl mezi každodenními politickými spory spojenými s jednotlivými názory a zájmy a s mocenskými boji a válkami mezi státy na jedné straně a výpovědi křesťanské sociální nauky o tom, že cílem politiky musí být obecné dobro na druhé straně. Lze vůbec nalézt spojení mezi *politickou realitou* a *politickou etikou*? Toto spojení není v žádném případě možné, když se etika omezuje na výklad principiálních *cílů politiky*, když ponechává bez povšimnutí otázku politických *prostředků a způsobů jednání* v jejich podmíněnosti konfliktními mocenskými poměry v určité historické a společenské situaci nebo když je posuzuje jen „z nadhledu“. Vlastní problém spočívá právě v tom, zda a jak může být ve stále probíhajících politických konfliktech dosaženo prostředky politického řádu principiálně zdůvodnitelných cílů obecného dobra jako jsou mír, svoboda a spravedlnost. Politická etika musí tyto tři dimenze politiky, a to cíle, prostředky a způsoby jednání, vzájemně spojit.

Abychom toho dosáhli, chceme v obecné části využít teoretické jádro křesťanské sociální nauky, totiž její sociální principy a myšlenku přirozeného práva pro pochopení politiky v jejích třech dimenzích. *Klíč* k tomu poskytuje *personalistický základ* křesťanské sociální nauky, který odmítá nehistoricky abstraktní řešení na principech a poukazuje na stále účoly v měnících se situacích. Z něho odvozuje takové *pojetí politiky*, které odpovídá zvláštnostem politického jednání, jako je jednání v něčem zájmu, konfliktu a mocenské jednání, zároveň však obsahuje otázku týkající se *ctnosti* potřebných pro tato jednání. Pro takové pojetí politiky nabývá na významu učení o přirozeném právu a učení o spravedlnosti uchovávané tradicí, jako je etika lidských práv a být vidajících politických institucí. Takto utvářená politická etika má být nakonec hlubším způsobem zdůvodněna v křesťanské víře, aniž by ztratila svou svědomitost jako rozumnově zdůvodnitelná etika a aniž by se stala politickou theologií.

Můžeme se setkat s rozšířeným názorem, že pro politické programy a projekty týkající se politických řádů je rozhodující „obraz člověka“, který si vytvořili jejich autoři. To je jistě správné, ale je to řečeno velmi vágně. Ve skutečnosti závisí opodstatnění politických cílů a řádů na tom, co si myslíme a jak uvažujeme o člověku, o jeho původu a cíli a především také o jeho vztahu k ostatním lidem a ke společnosti vůbec. Takovéto představy se však zpravidla nespojují do celistvého obrazu člověka a zůstávají neúplnými. Také křesťanská sociální nauka se nedomnívá, že má hotový obraz člověka, i když tento dojem někdy mylně vzbuzuje. Spíše se nám zdá, že právě pojem *osobnosti* potvrzuje to, že naše lidské bytí je ve své základní struktuře charakterizováno otevřeností, historičností, proměnlivostí a nedokončitelností v tomto čase a na tomto světě, které máme k dispozici. Člověk nenachází v tomto světě a své společnosti plně uskutečnění, on je přesahuje, a to je právě nejdůležitější bod naší politické etiky. Neboť politika představující snahu o utváření řádu lidského soužití se musí vyrovnávat s neodstranitelným rozporům, který spočívá v tom, že člověk jako osobnost pokračuje veškeré sociální určení a zároveň se však může rozvíjet jen v sociální sféře.

1. ČLOVĚK JAKO OSOBNOST

Zdrojem, nositelem a cílem všech společenských institucí je a musí být lidská osobnost, která ze samé své podstaty potřebuje společenský život. (GS 25,1)

Tato věta z koncilního dokumentu formuluje základní princip křesťanské sociální nauky (osobnosti princip). Ostatní sociální principy z něho vyplývají právě tak jako pojetí společnosti.

Tato věta obsahuje výpověď o tom, co je, i výpověď o tom, co má být. Křesťanské sociální nauce se mnohdy vytýká, že směšuje to, co „je“ a to, co „má být“ a že se dopouští logické chyby, když z výpovědi o tom, co je, odvozuje etické normy. To představuje skutečně určité

jiného: V člověku jako osobnosti patří to, co je, i to, co by mělo být, původně k sobě. Sami sebe prožíváme jako bytí zodpovědné za svůj způsob života. Na této zkušenosti spočívá veškerá etika, bez ní je každá etika jen souhlasmem svévolně stanovených pravidel. Proto zde musíme nejprve zformulovat to, co se v křesťanském myšlení rozumí pod pojmem osobnost.

1.1 Předkřesťanská řecká filosofie ještě neznala pojem *osobnost*. Pohlížela však již na člověka jako na bytost odlišnou od ostatních živých tvorů tím, že má logos, což znamená zároveň rozum i řeč. Tím je člověk dána schopnost vést odpovědný způsob života a vytvářet vzájemně lidské soužití. Podle *Aristotela* (384–322 př. Kr.) je člověk tvorem politickým právě proto, že má rozum a řeč. Člověk je také nositelem vnitřního duchovního života a sociálního prostoru, ve kterém dochází k zprostředkování smyslu.

V křesťanském myšlení byl pojem osobnosti používán nejprve v theologii, v učení o trojjediném Bohu a o Kristu jako Bohu a člověku. Sloužil k perifrázi o tajemstvích víry, která překračují naše poznání. Pro charakteristiku člověka se tento pojem zdal být vhodným proto, poněvadž také podstata člověka nemůže být vyjádřena jednoduchou definicí. V osobním životě člověka je obsažena řada vztahů obsahujících napětí, z nichž zde uvedme ty nejdůležitější.

1.2 Člověk se jako osobnost rozvíjí v *polaritě toho, co je nad námi a uvnitř nás* (Romano Guardini). Při poznávání Boha můžeme zažívat tento vztah jako pro sebe podstatný a nakonec i rozhodující. Neboť člověk je jako osobnost sice pánem sebe sama, ale zároveň je konečný a časově podmíněný; kontingentní, jak tomu říkála filosofie. Slovy bible a křesťanské víry to znamená, že člověk byl stvořen a je tvorem Božím, na Bohu je závislý a jemu je zodpovědný, zároveň je však jediným tvorem tohoto světa, který dokáže jednat svobodně a tudíž zodpovědně. Proto označuje bible člověka za věrný obraz Boha. Člověk není jen podřízen Bohu, je přesněji řečeno pánem sebe sama a svou moc projevuje v zaměření se na tento svět, v němž uskutečňuje své rozsáhlé možnosti. Zůstává však tím, kdo byl stvořen a kdo je na stvoření závislý.

Pro křesťana má v biblické výpovědi o podobnosti člověka s Bohem svůj nehlubší základ to, co se dnes nazývá prořádně *důstojnost člověka*. Všichni o ní hovoří a zároveň je však lidským jedním nanevš ohrožena. Historicky nebo filosoficky ji lze zdůvodňovat také jinými cestami, ale hlouběji než pomocí výpovědí biblického Zjevení ji zdůvodnit nelze. Jestliže je člověk Bohem stvořený věrný obraz svého Stvořitele, potom k člověku bytostně patří osobní vztah k němu. Člověk se

tedy v pozemském životě nedovšlupuje, neboť přesahuje všechny světské i společenské účely, kterým nemůže být úplně podřízen (srv. kapitolu 16).

1.3 *Duchovnost a tělesnost*: Člověk není složen z těla a ducha, spíše je tělo, které je prostoupeno duchem a duch je vázán na tělo a jeho orgány. Středověká filosofie to vyjádřila v krátké definici člověka jako „animal rationale“ (rozumný živočich). Máme sice tělo, avšak sami jsme tělem. Tělo se může stát předmětem našeho myšlení a péče, do jisté míry se tedy stavíme proti němu. Ale jako osobnosti jsme pouze tělem, v jehož celistvosti nachází svůj výraz lidský duch. Z biologického hlediska jsme bytostí mající potřeby, ale své potřeby si vykládáme podle toho, jak rozumíme sami sobě a jak je přetváříme na zájem nejirůznějšího druhu. To je důležité pro porozumění společnosti, která nesmí být chápána pouze jako funkční systém k uspokojování potřeb a která musí být spíše vytvářena jako prostor pro sjednocování zájmů a pro společné uskutečňování lidských hodnot (srv. kapitolu 3).

1.4 *Příroda a kultura (dějiny)* jsou další polaritou přitomnou při sebe-uskutečňování osobnosti. Člověk je součástí přírody, v křesťanském slova smyslu je stvořením. Je vázán na přírodní podmínky svého bytí, což si dnes opět jasně uvědomujeme. Člověk se však také staví proti přírodě, proměňuje ji svou prací a rozvíjí kulturu. Překračuje své životní prostředí, celý svět se může postupně stát předmětem jeho myšlení a části světa také objektem jeho jednání. Tím, že lidé překračují své bezprostřední okolí dále směrem do světa a tím, že přírodu přeměňují na kulturu, vstupují do dějin. Dějiny jsou něco více než časové prodoužení naší existence. Platí to také pro přírodu, rostliny a zvířata. Naproti tomu lidé vytvářejí tradici a svým myšlením a jednáním se zaměřují na budoucnost.

1.5 *Tradice a pokrok* se vzájemně podmínují. To nové se stává dosaženým stavem, který se dále předává následujícími generacím. Pokrok je možný pouze předáváním a dalším spravováním již existujícího dědictví, i když v něm dochází ke změně nebo je dokonce zčásti zahavováno. Napětí mezi konzervativním a progresivním postojem, které je vždy v politice přítomné, je tedy založeno na způsobu lidského bytí jako bytí osobnosti. Pojmem-li to jako úkol, jedná se o obnovující se osvojování toho, co se uchovává tradicí. Poněvadž se tradice a pokrok vzájemně podmínují, je nesmyslné chtít být jednoznačně pokrokovým či konzervativním. Být pokrokovým či konzervativním má smysl pouze s ohledem na učitě tvořící se problémy a po racionálním zvažení. Měnit se

má jen to, co lze zlepšit, ale často musíme něco zlepšit, abychom to mohli zachovat.

1.6 *Úsilí o dokončení a nemožnost dokončení. Historická dimenze lidské společenské existence představuje otevřenost vůči budoucnosti v dvojném smyslu: budoucnost lze utvářet, je však nejistá. Omezení přírodními a dobovými podmínkami můžeme spoluročovat budoucnost, a jsme za ni také zodpovědní, ale budoucnost jako celek nemá nikdy z nás své moci. Historičnost také znamená, že naše bytí nelze v čase dokončit. Stejně jako pro společnost to také platí pro jednotlivce. V historickém rámci lidského bytí se dostáváme stále do nových situací, jsme staveni před nové úkoly. Dějiny lidstva nemůžeme dokončit vytvořením definitivně spravedlivého řádu. Kdo se o to pokouší, ten chce člověka „uvést do klidového stavu“, to však znamená zničit jeho personaltu. Nepřekvapuje proto, že všechny *ideologie*, které o sobě tvrdí, že konečně poznaly, jaký má být spravedlivý řád a jak jej lze prosadit, chtějí vytvořit „nového člověka“. Ve skutečnosti podrobují navzájem odlišné lidské bytosti své naděvádě. Neukončitelnost lidských dějin proto pro křesťana také znamená, že biblický příslib spásy v podobě „nových nebes a nové země“ znamená něco jiného než to, co je možné vytvořit v oblasti sociální a politické. Máme své úsilí zaměřit na království Boží, „království Boží na zemi“ – však znamená vždy útlak, i když se o ně pokoušejí křesťané (srv. kapitolu 24).*

V našich výkladech popsané vztahy plné napětí, ve kterých se rozvíjí lidská osobnost, se vzájemně prolínají a prostupují naše společné soužití. Proto nemůže být náš individuální a už vůbec ne pospolitý život bez napětí a konfliktů. To se jasněji projeví, když se budeme zvlášť věnovat z hlediska křesťanské sociální nauky důležitému vztahu napětí mezi individuální a sociální stránkou osobnosti (kapitola 2).

2. INDIVIDUÁLNÍ A SOCIÁLNÍ STRÁNKA OSOBNOSTI

Člověk je ze své nejvnitřnější přirozenosti společenskou bytostí a bez vztahu k druhým nemůže ani žít, ani rozvíjet své vlohy. (GS 12,3)

Lidská osobnost je individuum, je to samostatná jedinečná bytost, zárovň je však spojena s druhými osobnostmi. V rozvoji své osobnosti je odkázána na tyto vazby k ostatním. Individuální a sociální stránky osobnosti se podmiňují, vzájemně se o sebe opírají a podporují se a zároveň se vzájemně omezují. Tuto skutečnost můžeme bezprostředně poznat, když si uvědomíme naši existenci ve společnosti.

1. OSOBNOST A SPOLEČNOST

2.1 *Individuum* znamená nedílnou jednotu formovanou do jedinečné podoby. Jako individuální osobnost je každý z nás jedinečný, žádný není s druhým naprosto totožný ve své tělesné, duševní a charakterové podobě. Takovýmito individui se stáváme pouze v *sociálních vztazích*, které vstupují do naší individuality a utvářejí ji. Sociální stránka nepředstavuje negaci individuálního, nýbrž individuální umožňuje. Čím více si jedinec individuálně osvoji hodnoty, které nachází ve svém sociálním a kulturním prostředí, tím lépe může utvářet svou individualní osobnost. Ten, kdo například dobře ovládá svou mateřskou řeč, nachází v ní vynikající prostředek individuálního vyjadřování a účelné komunikace. Čím horší jsou sociální podmínky, tím obtížnější lze rozvíjet individualitu své osobnosti, i když to zásadně není nemožné.

Na druhé straně tato sociální stránka nevychází sama ze sebe, je spíše tvořena vztahy mezi jednotlivými osobnostmi. Souhm všech těchto vztahů a sociálních útvarů, které z nich vznikají a které nazýváme *společností* (srv. kapitolu 3), nás sice plně utvářejí, pocházejí však ze vzájemného soužití jednotlivých osobností a bez něj neexistují. Společnost spočívá na sociální stránce lidské osobnosti a vyrůstá z jejich vztahů. Bez existence lidské osobnosti není vysvětlitelná, nebo bývá mylně vysvětlována jako samostatná přirozenost.

2.2 Křesťanská sociální nauka se tedy pokouší na rozdíl od jednostranného *individualistického* a *kollektivistického* výkladu přistupovat k naší lidské existenci ve společnosti z obouhého hlediska.

Individualismus se přiklání k redukci osobnosti stránky lidské existence na individuální stránku. Sociální stránku člověka posuzuje jako něco, co je dáno vnějším vlivem, a ne jako to, co je pro člověka samotného podstatné. *Kollektivismus* vyplývá z opačného omylu, z přílišného zdůrazňování sociální stránky, ve své radikální podobě jde tak daleko, že tvrdí, že osobnost je ve své tělesné a duchovní celistvosti produktem společnosti. Nepochybňejí jsme v námi prožívané historické, sociální a kulturní podobě, v našem myšlení, chytění a jednání, v tom bychom se neměli mýlit. Avšak ve filosofickém uvažování, když se ptáme na podstatu vztahu člověka a společnosti, je to vždy především člověk jako osobnost, kdo je tvůrcem společnosti. Neboť nikoli „společnost“, nýbrž osobnost je duchovně založenou svébytností, substanciální jednotou v rozmanitosti svých vztahů. Společnost je založena na sociální stránce osobnosti, a proto není samoučelem, nýbrž způsobem a podmínkou osobnostního bytí člověka. Lidská osobnost ve své důstojnosti je naproti tomu nejvyšší hodnotou tohoto světa, ale osobnost není jen individuum.

2.3 Pro naše chápání lidského bytí a společnosti jsou důležitá ještě další vymezení a objasnění. Můžeme se setkat se sociologií, která by ráda vysvětlila *zvláštní postavení člověka* mezi živými tvory jednostranně biologicky. Naše odkazanosť na druhé se například zdůvodňuje chudobou našich instinktů a skutečností, že lidské končtiny jsou ve srovnání s končtinami zvířat málo specializované. Sociální instituce se potom zdají být jako jakési protězy nahradou za to, co nám schází. Také komparativní výzkum chování se přiklání k tomu vzájemně sblížovat lidskou a zvířecí sociální stránku.

Křesťanská sociální nauka neodmítá taková vysvětlení, alehávě však zdůrazňuje, že naše sociální stránka je spojena nejen s naší tělesností, nýbrž také i s naší duchovností. Jsme individua i sociální bytosti v ohledu tělesném i duchovním.

Jasnější se to zdá být v případě individuální stránky než v případě sociální stránky. Každá osobnost je tělesně nedílnou jednotou, sama sebe chápe jako své vlastní „já“ ve svých vnitřních duchovních aktech, jako bytost, která může vycházet ze svých určení, která je schopná svobodného jednání a je proto zodpovědná za své činy. Ale také naše sociální stránka je určena tělesně i duchovně. V našich tělesných potřebách jsme nepochybně odkázáni jeden na druhého, na péči a ochranu druhých, na směnu hmotných statků, na projevy lásky prostředky tohoto světa a na smyslové názorné zprostředkování duchovního obsahu. Zároveň však nám duch, rozum a řeč umožňují vyšší formu rozvoje sociální stránky, než jak to můžeme pozorovat v říši zvířat. Můžeme totiž vytvořit sociálně-kulturní svět hodnot, na kterém zásadně přes všechny meze porozumění mají účast a mohou se spolupodílet všichni lidé. Jednotlivcem se hmotných statků dostává v menším množství v důsledku toho, že se na jejich spotřebě ve velkém počtu podílejí ostatní; hmotné statky se spotřebovávají, i když dělbá práce může jejich množství určené k spotřebě zvětšovat. Duchovní a kulturní statky se však rozmnožují právě tím, že se na nich mnozí z nás účastní a spolupodílejí. „Duch se rozděluje duchem“ (Oswald von Nell-Breuning). Sociálními bytostmi jsme vzhledem k našim potřebám, ale ve skutečnosti se jimi stáváme teprve díky naší otevřenosti světu a dějinám, a obojí je vysvětlováno naší duchovností.

2.4 Sociální stránka společenské existence tedy znamená mnohem více než jen pomoc v nouzi. Je nejen omezením individua, nýbrž i podmínkou a možností jeho rozvoje. Toto je zvlášť důležité zdůrazňovat v naší době, která trpí tím, že staví do abstraktního protikladu individuální svobody a kolektivismus společnosti. Člověk není subjektem jen sám o sobě, nýbrž osobností žijící spolu s ostatními. Novodobé myšlení nově odhalilo *subjektivitu* osobnosti a vyjádřilo ji zejména v hodnoto-

vém pojmu *autonomie*. Autonomie znamená schopnost a právo si sám stanovit zákony svého jednání. Pro pochopení osobnosti je to jistě správná východí myšlenka, když se tím rozumí, že za své jednání se musím zodpovídat sám sobě a Bohu, že se nesním vymlouvat na druhé. Autonomie je však chápána nesprávně, pokud ji pojímáme tak, že každý si může a má sám, nezávisle na druhých, libovolně stanovit normy svého jednání. Otázka, které normy mají platit, může být zodpovězena jen s ohledem na naši osobní existenci ve společnosti. Základní podmínkou pro uskutečnění dobrého lidského života jsou osobnosti člověka odpovídající zprostředkování mezi individuem a takovými sociálními útvary, které poznává jako předpoklady a možnosti bytí své osobnosti. Proto se také politika nesmí, když jí jde o to zajistit existenci člověka jako osobnosti, zaměřit jen na emancipaci, musí spíše, zejména kvůli svobodě, umožňovat a chránit vzájemné lidské soužití.

Tím nechceme popírat, že to, co se uchovává tradicí a je předem společností dáno, se může stát omezením a bránit v rozvoji osobnosti. Tento rozpor může vést až k roztržce člověka s jeho světem, ze kterého vzešel, ve společnosti pak k hluboké změně a v politické oblasti k revoluci. Avšak také potom nelze nalézt řešení v individualistickém popření všech sociálních vazeb nebo v násilném prosazování kolektivismu. Správně musí být nalezen a vytvořen nový vztah umožňující zprostředkování mezi individuální a sociální stránkou osobnosti. Je to v první řadě zákonodárství a utváření vhodných institucí, které tento vztah formují politicky. Politická etika se musí proto věnovat uvahám o spravedlivém právním řádu (srv. kapitola 19–23) a o účelových institucích. Proto zde musíme vztah individuální a sociální stránky osobnosti ještě objasnit pomocí otázek, která se týká vztahu *osobnosti a institucí*.

2.5 *Instituce* se v nepřesném slova smyslu často zaměřuje s organizací nebo se s ní ztotožňuje. Tento pojem však znamená v sociologii a sociální filosofii něco jiného. *Organizace* patří do sociologie skupiny, instituce do sociologie hodnot a norem, ačkoli užívání pojmu v sociologii není jednotné. Jako organizace se označují formální skupiny, které jsou zaměřeny na určité účely, jsou uspořádány funkčně na základě dělby práce a mají odpovídající strukturu kompetencí (například podnik, spolek, svaz, strana atd.). *Instituce* jsou naproti tomu normativní útvary, ve kterých jako by se spojilo větší množství norem a které převzaly roli ustanovení řídicího dané společností. Jejich smyslem je účelně upravovat v rozmanitých oblastech společenského života stále se opakující souvislosti jednání a vzájemného soužití. Tak například manželství upravuje vzájemné soužití muže a ženy, škola řídí výchovu a vzdělávání mimo rodinu, trh reguluje výměnu zboží, vlastnictví uspořádává vztahy práva a příslušností, pokud jde o věcné statky. Tyto pořá-

dávající struktury zbavují člověka nutnosti stále znovu přemýšlet a rozhodovat se o tom, jak se má ve stále opakujících se úkonech sociálního života orientovat a jednat. Dále obsahují výhody, přijímané jako smysluplné, které nás zbavují nutnosti začínat stále znovu jakoby od úplného začátku. Sociálním úkonům poskytují stabilitu a neměnnost, čím, kdo jednáji, normativní orientaci a jistou záruku. Usnadnění našeho jednání a jeho orientace pomocí norem nám zároveň otevírají svobodný prostor pro nové iniciativy i nová uspořádání. Proto lze říci, že instituce umožňují právě díky své stabilitě také změny.

Instituce tedy nejsou jako organizace účelovými útvary, které by mohly být rozrozdeleny těch, kdo se na nich podílejí, jednoduše a rychle změněny. Nejsou to také nástroje či pouhé instrumenty pro určité účely, které je možné odvrhnout, když jsou již nepotřebné. Jsou to spíše *společenské útvary*, které jsou nositelem *smyslu* a jsou jeho zvrhštěním s nárokem na platnost, obsahují však také volný prostor pro interpretaci.

V poměru osobnosti a instituce se snad nejzřetelněji projevuje napětí mezi *individuální* a *sociální strukturou*. Soužití lidských osobnosti může být založeno jen na orientaci sledující společný smysl. Tato orientace nabývá na závazné platnosti ve vztahu k jednotlivým lidem i doůstající-cím generacím. Tento nárok se však nesmí stát samoučelem, je třeba, aby jej bylo možné chápat jako smysluplný ve vztahu k rozvoji lidské osobnosti ve společnosti. V tradici strnulých institucí se stává jen fasádou, za kterou si život lidí hledí jinou orientací. Instituce si uchovávají svou životnost jen tehdy, když se jim podaří jejich motivující smysl zprostředkovat následující generaci. Vzájemné lidské soužití si však vyžaduje instituce zejména v dobách rychlé proměny životních poměrů a názorů. Nemohli bychom žít smysluplně ani jako jedinci, ani ve skupinách, kdybychom chtěli kdykoli všechno znovu začínat promýšlet, rozhodovat a upravovat. Většinou se v našem jednání zařazujeme do předem dané významové souvislosti, a právě tím získáváme volný prostor pro to individuální a nové. Instituce však nemůžeme převlékat jako hotový kabát, nýbrž si je musíme osvojovat a musíme je naplňovat smyslem. Proto je postupná a někdy také i rychlá změna podoby instituce nevyhnutelná.

Instituce někdy mohou a musí být do určitého stupně také převládány v politickém a právním slova smyslu. Právě v zájmu zachování určité instituce se může stát nutností změna jednotlivých norem v její celkové struktuře. Později si na příkladech manželství, tlu a vlastnictví uvedeme, že instituce mohou být vyvíjeny také právně odlišným způsobem, že nás tedy zpravidla nestavějí přímo před jednoduchou alternativu přijetí nebo odmítnutí, nýbrž že vyžadují době a situaci odpovídající rozhodnutí a sice na jedné straně prostřednictvím těch, s nimiž denně přichá-

zejí do styku, a na druhé straně stanovením norem politickými prostředky. Otázky zda tih ano či ne? Zda soukromé vlastnictví ano či ne? neodpovídají rozdílným možnostem vytváření institucí. Vyplyvají buďto z protinstitucionálního nebo jen z účelové organizačorského a mechanismického způsobu myšlení.

Toto jsou zásadní otázky sociální a politické etiky. Jestliže instituce mají základní význam pro zdar uspořádaného vzájemného soužití, jak jsme to zde již naznačili, potom je třeba, aby sociální etika přemýšlela o vztazích mezi lidmi a institucemi. Z institucí vyplývající normativní nárok nesmí být stavěn s odvoláním se na přirozené právo nebo na tradici proti individuálnímu nároku na svobodu. Spíše je třeba ukázat, že lidé vzhledem ke své sociální stránce jsou sice vždy odkázáni na instituce, ale že tyto instituce jako normativní útvary mohou umožňovat jejich svobodné soužití v historicky proměnlivé podobě.

Instituce tedy nejsou samoučelem. Mají umožňovat, podporovat a usnadňovat dobré vzájemné lidské soužití. Protože mohou být při uskutečňování tohoto smyslu také neúspěšné, je nutná kritika institucí. Avšak tato kritika ztrácí smysl, když je vedena utopickou představou, že je možný společenský život mimo instituce. Kritika musí spíše přihlížet k původnímu smyslu příslušných institucí a brát za měřítko jejich význam pro dobrý život lidské osobnosti ve společnosti. K naplnění smyslu institucí, který se týká života člověka, je potřeba také osobního úsilí zúčastněných. Etika institucí a etika ctosti se musí o sebe vzájemně opírat (srv. kapitolu 14).

3. SPOLEČNOST

Proces zespolštění není produktem neodvratně působících přírodních sil, je spíše výtvorem samotných lidí, tedy svobodných bytostí, ze své přirozenosti zaměřených na odpovědné jednání. (MM 63)

V běžné hovorové řeči je pojem *společnosti* nanejvýš mnohoznačný. Určitou jasnou představu spojenou s tímto pojmem si můžeme vytvořit, když jej chápeme právnícky jako spolek nebo společnost, např. jako společnost s ručením omezeným nebo „společnost přátel hubdy“ apod. Takovéto jednotlivé společnosti zde však nemáme na mysli. Spíše se jedná o problem celkového smyslu tohoto pojmu, když mluvíme o společnosti všeobecně, např. o „moderní“ společnosti, nebo když odlišujeme společnost od státu.

3.1 V sociologii je nápadné, že se tento pojem často vyskytuje ve spojení se slovem označujícím určitou vlastnost. Hovoříme z historického

hlediska o orientální, antické, středověké a novověké společnosti. Z hlediska sociálně-ekonomického mluvíme o feudální a kapitalistické nebo o agrárně-řemeslnické, předindustriální či industriální společnosti, o třídní společnosti či nivelizované středně stavovské společnosti. Společnost tedy posuzujeme vždy z určitého zorného úhlu nebo z nějakého hlediska a již předem se předpokládá jistá jednotnost předmětu, který označujeme jako společnost.

Sociologie vykládá samotný pojem společnost dvěma způsoby. Zprvu jej chápeme jako souhrnný pojem, jako shnutí všech jednotlivých sociálních jevů, tedy všech sociálních vztahů a skupin, všech norem a institucí. Ale takovýto „agregátní“ pojem je především umělým vytvořením. Zůstává otevřená otázka, zda mu něco v sociální skutečnosti odpovídá. Proto sociologie pohlíží na tento pojem *zadruhé* jako na nutný „horizont“, do kterého patří veškeré sociologické uvažování. Když nyní připouštíme, že tento „myšlenkový horizont“ označuje také reálnou souvislost, pak je smysluplné se ptát na vzájemné působení a na vzájemnou závislost mezi jednotlivcem a celkem, tedy například mezi chováním jednotlivců a strukturou jejich společnosti nebo mezi problémy rodiny a charakteristickými rysy společnosti. Přesto se však celek určité společnosti, její totalita, nestane pochopitelným předmětem vědy. Tyto poukazy naznačují, že sociologie vychází z filosofických předpokladů a přesahuje svůj předmět.

3.2 Sociálně-filosofická otázka týkající se „podstaty“ společnosti se nejdříve nezaměřuje na celek, rozhodně se tak netáže křesťanská sociální nauka. Spíše se ptá na to, jakým způsobem společnost existuje. Co je ve vztahu k osobnosti to, *společenské*? Odpověď zní: Je to *mezi osobnostmi reálné působící vztah (relatio realis)*. Reálný, tedy nejen myšlený či domnělý vztah, a také vztah působící, ovlivňující být a rozvoj naší individuální osobnosti, dokonce se jedná o dalekosáhle určující vztah. Skutečnost a působnost tohoto společenského je tak silná, že ji často počítujeme dokonce ve všemocné podobě.

Společnost spojená se svou historií, která je přítomna jako přetrvávající neznrušitelné tradice, může vzbuzovat skutečně dojem něčeho všemocného. Místo a čas, rodinu, řeč, kulturu, do které se rodíme, jsme si ne zvolili. Nacházíme se v nich a jen v nich se můžeme individuálně rozvíjet. Při výkladu společnosti postupujeme správně, když dostatečně silně zdůrazňujeme slovo *realis*. Žádný jedinec, ať už je jakkoli mocný, není pánem nad celkem společnosti v jejích dějinách a stejně tak málo je úřadem nebo institucí.

Přesto společnost není žádnou substancí, není sama o sobě existující jednotou, není žádným nadosobním kolektivem. Skládá se ze vztahů, žije z jejich rozmanité podoby, do těchto vztahů lidé spolu vstupují

a vytvářejí je. Tyto vztahy a jejich formování jsou z historického a kulturního hlediska předznamenány tím, co se z předcházejících vztahů uchovává tradicí jako zobektivizovaný trvalý stav. Živé vztahy mezi osobnostmi se staly *strukturou*, rozdílly a seskupení se upevnilly, pravidelnost se stala zvyklostí a zavazující *normou* pro následující generace, *institucí*, která vyžaduje své uznání a přijetí. Takovéto struktury, normy a instituce přetvárají další dobu, ačkoli lidé, kteří jsou jejich nositeli, umírají a jiní nastupují na jejich místo. Přesto tento zobektivizovaný trvalý kulturní stav není dán přirozeně, nýbrž je vytvářen lidmi při formování jejich vzájemných vztahů, historicky je uchováván tradicí. Následujícími generacemi může být změněn, nebo také poníčen i ztrocen. Odpovědnost v přísném mravním smyslu nesou proto vždy jen lidé, a ne „společnost“.

4. SPOLEČENSTVÍ JAKO JEDNOTA VZTAHŮ

Důstojnost lidské osobnosti vyžaduje, aby ji bylo umožněno jednat svobodně na základě vlastního rozhodnutí. Ve vzájemném spojení má proto důvod pečovat o práva druhého, plnit povinnosti a z vlastního popudu a rozhodnutí se angažovat v mnoha dílech, která je třeba v tomto společenství uskutečňovat pro druhé, a to tak, že každý jedná podle svého přesvědčení, úsudku a vědomí povinnosti, a nikoli na základě vnějšího donucování a tlaku. Jestliže je nějaké společenství lidí vybudováno jen na násilí, pak to není lidské společenství, jednotlivci již nemají žádnou svobodu, přitom je však třeba naopak je povzbuzovat k tomu, aby svou život sami rozvíjeli a aby pracovali na svém zdokonalení. (PT 34)

4.1 Rozlišování *společenství a společnosti* bylo zavedeno do sociologie před první světovou válkou Ferdinandem Tönniesem a v křesťanské sociální nauce hrálo určitou úlohu ještě mezi oběma světovými válkami. Společenství mělo vyjadřovat souměřitelnost ve smýšlení a společnost účelovou organizaci. Takto chápáné společenství se vyznačuje silným pocitem toho, co je nám společné, společnými přesvědčeními a velkou mírou solidarity. Často se také nazývalo přirozeným či organickým v protikladu k umělé, organizované a neosobní společnosti, která je převážně zaměřena na vnější cíle a je charakterizována soupeřením, konflikty a neosobními vztahy. Takováto označení nejsou na- prosto nespřávná. Mnohé problémy, které dnes ve „společnosti“ existují, vyplývají, jak se zdá, z nedostatku společenství ve výše popsáném smyslu.

Dnešní sociologie se však vesměs vyhýbá tomuto hodnotícímu přístupu a mluví raději bez jakéhokoli hodnocení o *malých a velkých skupinách*, o primárních a sekundárních či *fornálních a neformálních skupinách*. Také ze sociálně politického hlediska, které nás zde zajímá, nám rozlišování společenství a společností jen málo pomáhá. Je nepochybné možné hovořit o společenství vyznačujícím se osobními rysy a o spíše účelově organizované společnosti. Neplatí však to, že společenství se jakoby přirozeně rozvíjí a společnost je účelově uspořádána. Společenství a společnost spíše vyžadují schopnost lidského rozumu vytvářet řád a stejně tak, i když v rozdílné míře, společnou vůli těch, kteří na nich mají účast. Potíž, která se projevuje při zkoumání společenství na rozdíl od společnosti, má v podstatě dva zdroje:

- * Účelově organizovaných sociálních útvarů přibývá a ty přejímají řadu úloh, které byly dříve zajišťovány v malých skupinách silněji formovaných pod vlivem společenství (vzdělávání dětí, zajištění a zaopatření v nemoci a ve stáří aj.). Žijeme ve společnosti organizované mnohotvárným způsobem a přenášíme čím dál více úkolů na anonymní organizace.
- * Velké skupiny se nacházejí ve vzájemném konfliktním vztahu konkurence ve společnosti, kterou nazýváme pluralitní. Tato společnost již není přehledně rozčleněna (například podle stavů) a převládá v ní sociální, politická, světónázorová různost a konkurence. Jedinec, který patří k rozdílným, spolu také vzájemně konkurujícím skupinám, nemá v naší společnosti sociálně jednoznačné místo.

Vzhledem k tomuto vývoji se dnes mnoho z nás znepokojeně ptá, zda se osobnost a osobnostmi utvářené malé skupiny nestávají plně závislé na velkých organizacích a anonymních silách. Křesťanská sociální nauka proto naléhavě zdůrazňuje, že všechny společenské útvary, ať již malé či velké skupiny, jsou vytvářeny lidskými osobnostmi a mají sloužit k jejich rozvoji. A to zde musíme objasnit na vztahu osobnosti a společenství.

Křesťanská sociální nauka hovoří o tom, že to společenské všech jednotlivých společenství je tvořeno reálnými vztahy mezi osobnostmi, ať již jde o malé nebo velké skupiny, rodinu či spolek, podnik či stranu a obec či stát. Všechny tyto sociální útvary, které se nepochybně v mnohém liší, lze popsat třemi charakteristikami:

- * Jedná se o jednotu vztahů, které mají určitý specifický smysl či účel;
- * Žijí z konsenzu svých příslušníků při sledování společného účelu;
- * Jsou to celky mající určitý řád, které si vyžadují autoritu.

4.2. Jednota vztahů mezi osobnostmi je skutečná jednota. Nejedná se však o substantiální jednotu, která přesahuje své jednotlivé členy. Její realita a její uplatňování jsou založeny na vztazích mezi osobnostmi a závisí na jejich kvalitě. To platí nejen o sociálních útvarech, ve kterých se dobrovolně sjednocujeme nebo ke kterým se dobrovolně připojujeme. Platí to také o těch, do kterých se rodíme (jako je rodina a stát), poněvadž jejich nutnost vyplývá z naší přirozenosti a jako instituce jsou dány již předem. Ve stálém uskutečňování jejich smyslu jsou také závislé na vůli a chování svých členů, i tehdy když výhoda instituce zajišťuje určitou stabilitu. Všechny sociální útvary mají jako výraz a výsledek osobních vztahů intencionalní charakter. O jejich smysl či cíl je třeba společně usilovat jako o jejich *obecné dobro* (srv. kapitolu 6).

4.3. Jednota sociálního útvaru nepředstavuje jednotu jeho členů. Ti mohou být velmi rozdílní a dokonce i v těch nejednotnějších skupinách se sotva kdy podaří trvale odstranit veškerou individualitu osobností. Avšak čím více se společenství ve svém vnějším a vnitřním řádu zaměřují na osobnost svých členů, tím výrazněji budou moci její členové projevovat svou individualitu a také ji zapojovat do služeb společenství. Tím je ovšem jejich jednota také více závislá na tom, do jaké míry se vůle členů zaměřuje na tuto jednotu, než když je jednota ustanovena autoritativnějším způsobem. Společenství, kterému zcela schází společná vůle, může být udržováno pohromadě jen po určitou dobu donucením nebo násilím. Lidské společenství má svůj nejistější, byť i jakkoli nestálý základ ve společné vůli, ve shodném mínění osobností. Normy, instituce a nositelé autority tvořící řád jsou nezbytné, avšak jejich působením se *konsenzus* nestává něčím zbytečným.

Jednota určitého sociálního útvaru nesmí být především zaměřována s uniformitou, neboť žádné lidské společenství nemá právo si přisvojit osobnost totálně, ve všech jejích vztazích. Osobnost je sice ve všech svých vztazích také společenská, ale silou své duchovní svébytnosti a svým vztahem k Bohu přesahuje jakékoli zespoecenštění. Sociální filosofie slovy latinského odborného jazyka říká, že *lidská osobnost je totus, sed non totaliter společenská*. Zespoecenštění může být normativně chápáno a ospravedlněno pouze jako společné rozvíjení osobního bytí člověka. Kromě toho je osobnost v důsledku svých různorodých vztahů a možnosti rozvoje vždy členem více společenských najednou.

Tato společenství si nejsou vždy jen vzájemně nadřazena a podřazena; mají spíše, opět s ohledem na personalitu svých členů, svá svébytná práva. Toto platí obecně, v žádném případě nikoli až teprve v takzvané pluralitní společnosti naší doby. Podle křesťanské sociální nauky má *rodina* vzhův své vlastní svébytné právo ve vztahu k *militárnímu* *enclau-*

čensství (státu) a lidé mají vždy právo vytvářet mezi rodinou a státem *svobodná sdružení* (societates liberae), která právo na svou existenci neodvozují od státu.

4.4 Každé společenství, aby mohlo naplnit svůj smysl, musí být do jisté míry pořádkující jednotou. Pro jeho řád je zapotřebí pořádkující *autority*. Právě tak jako jednotu společenství musí být také autorita společenství založena na osobní lidské existenci jeho členů, a proto musí být podřízena společenstevnímu smyslu či účelu zespolečnění. Autorita je sice v prvé řadě zodpovědná za míru jednoty potřebné vzhledem k společenskému cíli, nositelé autority však nejsou ti, kdo původně založili společenství a kdo také určují v poslední instanci jeho smysl a cíl. Jejich autorita spíše naopak vyplývá z tohoto smyslu či cíle, a proto je třeba ji ospravedlnit pouze z něho. „Autorita je pro obec nikoli konstitutivní, nýbrž konsekvutivní“ (*O. von Nell-Breuning*). Veškerá lidská autorita je podle křesťanské sociální nauky podřízena původně personalisticky zdůvodňovanému smyslu a cíli určitého společenství.

Existují rozdílné formy autority. V neformálních mezilidských vztazích je to čisté osobní autorita, vedle ní dále existuje prvotní autorita rodičů nad jejich dětmi a ve formálních skupinách a organizacích, vytvořených na základě dělby práce, je to řídící a úřední autorita.

Osobní autorita, kterou někdo získá díky své vlastní osobnosti uznáním v mezilidském jednání, je ev vysoce vyvíjející se ve všech společno-tech a sám o sobě nepřináší žádný problém, pokud ji není zneužíváno proti druhým osobnostem.

Prvotní autorita rodičů nad jejich dětmi je jiného druhu než řídící autorita v ostatních sociálních útvarcích. Vztahuje se na celkový proces takzvaného druhého, totiž sociálního zrodu člověka, který nazýváme výchovou, zatímco ostatní řídící autority mají specifické funkce, a tím jsou omezené. Avšak také rodičovská autorita není absolutní, svůj smysl dovíšuje, když děti dospívají, ale má své meze dané jejich personalitou, proto se musí ve výchovném procesu postupně měnit a musí ji ubývat. Proti zneužívání rodičovské autority musí být děti dokonce chráněny.

Funkčně specifická úřední a řídící autorita v organizacích s dělbou práce, podnikcích, úřadech a ve státě se bude vždy až do určitého stupně místit s osobní autoritou. Při jejím výkonu, jakož i při jejím omezování je však třeba dbát na to, aby se neuplatňovala v oblasti neformálních skupin a také ne v rodinách, nýbrž v sociálních útvarcích, ve kterých osobnosti spolupůsobí sice z hlediska funkčního rozdílně, ale na základě osobní rovnosti.

II

SOCIÁLNÍ PRINCIPY

Princip znamená původ, počátek či zdroj. V etice jsou principy sociální zásady jednání (individuální etika) a vůdčí ideje, podle kterých se utváří společenské uspořádání (sociální etika). Principy nepopisují žádná hotová nebo dokonce ideální uspořádání a nejsou také žádnými konkrétními návody k jednání. Jsou spíše idejemi, podle kterých se naše jednání orientuje a které je třeba vždy respektovat. Principy křesťanské sociální nauky jsou na rozdíl od liberalismu a socialismu založeny na přesvědčení o osobnostním bytí člověka ve společnosti. V žádném případě nesmějí být stavěny navzájem proti sobě. Ve vzájemném doplňování vytvářejí spojení plné napětí. V dalším výkladu se omezíme na popis tří významných principů.

5. PRINCIP SOLIDARITY

Lidé jsou od přirozenosti společenské bytosti, proto musí jeden s druhým spolu žít a usilovat o vzájemné dobro. Spořádané soužití proto vyžaduje, aby navzájem stejným způsobem uznávali svá práva a plnili své povinnosti. Z toho také vyplývá, že každý musí velkorysle přispívat k vytvoření takového sociálního prostředí, ve kterém jsou práva občanů stále lépe a svědomitěji zachováována a jejich povinnosti jsou rovněž tak stejným způsobem plněny. (PT 32)

Princip solidarity má v křesťanské sociální nauce tak zásadní význam, že řada jeho zastánců označila celou tuto nauku na rozdíl od liberalismu a socialismu také jako „solidarismus“. Ovšem k přesnějšímu objasnění takového solidarismu je zapotřebí také ostatních sociálních principů.

Náš text objasňuje dva základní významy principu solidarity: princip bytí a princip povinnosti.

5.1 *Solidaritá jako princip bytí.* Tím nemáme na mysli nic jiného než sociální stránku lidské osobnosti nyní vyjádřenou v množném čísle. Sociální stránka není vně osobnosti, nýbrž je jedním z jejích základních rysů. Lidské osobnosti se navzájem potřebují, rozvíjejí se ten ve společ-